

**14^ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία»
9-11 Νοεμβρίου 2023, Διαδικτυακό**

Ανοικτή Συζήτηση:

Έμφυλη και συμπεριληπτική γλώσσα και Ορολογία

Ανωμαλεύοντας τη γλώσσα

Λύο Καλοβυρνάς, ψυχοθεραπευτής/συγγραφέας

«Αδιαπεραστικότητα! Αυτό λέω εγώ!»

«Μου λες, σε παρακαλώ, τι σημαίνει αυτό;» ρώτησε η Αλίκη.

«Επιτέλους μιλάς λογικά», είπε ο Χάμπτυ Ντάμπτυ ικανοποιημένος. «Με το “αδιαπεραστικότητα” εννοώ ότι αρκετά μιλήσαμε γι’ αυτό το θέμα και θα ’ταν καλύτερα να μου πεις τι σκοπεύεις να κάνεις μετά, αφού φαντάζομαι ότι δεν σκοπεύεις να μείνεις εδώ όλη σου τη ζωή».

«Σαν πολλά να σημαίνει μία μόνο λέξη», είπε η Αλίκη σκεφτική.

«Όταν βάζω μια λέξη να κάνει τόση πολλή δουλειά», είπε ο Χάμπτυ Ντάμπτυ, «πάντα την πληρώνω κάτι παραπάνω».

«Το ζήτημα είναι», είπε η Αλίκη, «αν μπορείς να κάνεις τις λέξεις να σημαίνουν τόσο πολλά διαφορετικά πράγματα».

«Το ζήτημα είναι», είπε ο Χάμπτυ Ντάμπτυ, «ποιος διαφεντεύει τις λέξεις, αυτό ’ναι όλο».

Λιούις Κάρολ, *Μέσα από τον καθρέφτη*

Ποιος διαφεντεύει τις λέξεις λοιπόν; Ένας φίλος μου βγάζει τη σκύλα του βόλτα και ο σκύλος ενός άλλου σκυλοπαμπά κάνει να τη μυρίσει. «Γνωρίζονται με το δικό σου, είναι φίλες» λέει ο φίλος μου. «Φίλοι!» λέει ο άλλος με ενόχληση. «Το δικό μου είναι αρσενικό, άρα φίλοι».

Ο τύπος έχει δίκιο, τυπικά. Τον κανόνα τον ξέρουμε. Το αρσενικό γραμματικό γένος συμπεριλαμβάνει το θηλυκό. Χρησιμοποιούμε το αρσενικό για να δηλώσουμε και τα δύο γένη. Το μαθαίνουμε μαζί με την αλφαβήτα. Το ζούμε όλη μας τη ζωή. Ποιος όμως έφτιαξε τον κανόνα; Ποιος διαφεντεύει τις λέξεις και αποφασίζει για τη λειτουργία των λέξεων;

Υπάρχει εκτενέστατη επιστημονική βιβλιογραφία που αποδεικνύει πανηγυρικά ότι η γλώσσα είναι πατριαρχικά δομημένη στη βάση ότι άνθρωπος = άντρας· γυναίκα = μείον άνθρωπος, κάτι άλλο από τον άνθρωπο, κάτι δευτερεύον, ένα παράρτημα της κανονικής ανθρωπότητας, όπου ανθρωπότητα = μόνο άντρες. Η γυναίκα έχει διαχρονικά εννοιολογηθεί όχι μόνο ως το αντίθετο του άντρα –όλα όσα δεν είναι ο άντρας-άνθρωπος– αλλά κάτι υποδεέστερο, κάτι με λιγότερη αξία. Η γυναίκα γίνεται αντιληπτή όχι ως υποκείμενο αλλά ως αντικείμενο, περιλαμβάνοντας ένα σύνολο από χαρακτηριστικά που την καθιστούν λιγότερο άνθρωπο: παθητικότητα, μειωμένη διάνοια, υποτακτικότητα, συναισθηματική ευμεταβλητότητα, αδυναμία, κοκ.

Αυτή η ετεροποίηση των γυναικών, δηλαδή το να θεωρούμε τις γυναίκες άλλο από τον κανόνα, συνεπάγεται την υποδεέστερη κοινωνική τους θέση και άρα τη βία που τους ασκείται: όταν κάτι το αντικειμενοποιούμε, του φερόμαστε ως αντικείμενο, δεν του αναγνωρίζουμε τα ίδια δικαιώματα και άρα η μειωτική/απαξιωτική συμπεριφορά μας προς αυτό είναι απόλυτα εντάξει. Αν αυτή η θεμελιώδης επιστημονική διαπίστωση παραμένει ακόμη υπό συζήτηση για εσάς, η υπόλοιπη εισήγησή μου δεν έχει νόημα. Σας παραπέμπω σε πλήθος διανοητριών όπως η Σιμόν ντε Μποβουάρ και η Ντέιλ Σπέντερ, για να θέσουμε τις βασικές αρχές. Εν προκειμένω θα επικεντρωθώ στο τι μπορούμε να κάνουμε γι' αυτό το πρόβλημα, όχι στο ν' αποδείξω ότι υπάρχει.

Η εννοιολόγηση της γυναίκας ως αντικειμένου, ως μη εαυτού, και η συνακόλουθη υποδεέστερη θέση της γυναίκας και καθετί γυναικείου αποτυπώνεται στη γλώσσα, στο πώς χρησιμοποιούμε τη γλώσσα. Επίσης εμπεδώνεται, στερεοποιείται και διαιώνίζεται από το πώς χρησιμοποιούμε τη γλώσσα. Σε αυτή την εισήγηση θα επικεντρωθώ πιο συγκεκριμένα σε μία έκφανση της γλώσσας, το πώς χρησιμοποιούμε το γραμματικό γένος και πώς αυτή η χρήση αποκλείει τις γυναίκες από την ανθρωπότητα, υποβιβάζοντάς τες σε ένα δευτερεύον υποείδος, μια υποσημείωση. Με ό,τι συνεπάγεται αυτό για τη θέση τους στην κοινωνία αλλά και για την ασφάλειά τους.

Ο κανόνας είναι ξεκάθαρος: το αρσενικό γραμματικό γένος είναι το κυρίαρχο. Όλοι όσοι με ακούτε αυτή τη στιγμή το έχετε διδαχτεί αυτό απ' το Δημοτικό. Λέω «όλοι όσοι» και οι γυναίκες που με ακούτε αυτή τη στιγμή αναγκάζεστε να συμπεριλάβετε τον εαυτό σας μέσα σε αυτό το αρσενικό γραμματικό γένος: «αναφέρεται και σ' εμάς» μεταφράζει αυτόματα το μυαλό σας όταν ακούει «όλοι όσοι». Όπως εξηγεί εξαιρετικά ο Νίκος Σαραντάκος, «στα ελληνικά το αρσενικό γένος είναι μη σημασμένο, δηλαδή όταν λέμε "ποιος είναι;" εννοούμε αδιακρίτως "ποιος ή ποια", ενώ όταν λέμε "ποια είναι" εννοούμε ειδικά γυναίκα».

Τι σημαίνει «μη σημασμένο»; Σημαίνει ότι γλωσσικά (και άρα κοινωνικά), η εργοστασιακή ρύθμιση είναι οι άντρες· οι γυναίκες αποτελούν τη διαφοροποίηση, το έξτρα. Οι γυναίκες από τη στιγμή που γεννιούνται διδάσκονται να κάνουν αυτή την παραπάνω δουλειά, να τοποθετούν τον εαυτό τους μέσα σ' έναν αντρικό κόσμο, κατασκευασμένο από άντρες, για άντρες. Οι άντρες δεν χρειάζεται να κάνουμε καμία τέτοια προσπάθεια· δεν χρειάζεται να δαπανήσουμε περισσότερη ενέργεια. Ο κόσμος αναφέρεται πάντα σε εμάς, εκτός αν διευκρινιστεί ρητά.

Όλες μας το έχουμε ζήσει αυτό στο πετσί μας. Αμέσως αμέσως, με το που λέω «όλες μας» συμβαίνει μια ρήξη. Τι εννοεί; Αναφέρεται μόνο στις γυναίκες ακροάτριες; Δηλαδή, δεν συμπεριλαμβάνει τους άντρες; Αμέτρητες φορές σε ψυχοθεραπευτικά σεμινάρια και εργαστήρια, τα οποία αναφανδόν γυναικοκρατούνται, ξεκινά η συντονίστρια μ' ένα καλησπέρα σε όλες, αλλά επειδή υπάρχει ένας άντρας στην ομήγυρη, συχνά ζητά συγγνώμη από αυτόν και το γυρίζει στο αρσενικό γένος απλά και μόνο επειδή υπάρχει ένας άντρας ανάμεσα σε δέκα γυναίκες. Προς τι αυτή η αυθόρμητη συγγνώμη προς τον άντρα; Γιατί θεωρείται τόσο προβληματικό να απευθυνθούμε σε άντρες στο θηλυκό γένος; Μα φυσικά επειδή είναι προσβλητικό ένας άντρας να χάσει τη θέση του ως κανόνας και να περιέλθει στην υποδεέστερη, λιγότερη θέση της γυναίκας, να υποβιβαστεί από υποκείμενο σε αντικείμενο.

Ο σεξισμός στη γλώσσα είναι γεγονός· όπως εξηγεί η Ντέιλ Σπέντερ, «αυτό το μονοπώλιο πάνω στη γλώσσα είναι ένα από τα μέσα που χρησιμοποιούν οι άντρες για να εξασφαλίσουν την κυριαρχία τους και κατά συνέπεια να εξασφαλίσουν ότι η "άλλη" φύση των γυναικών παραμένει αόρατη». Εδώ και κάποια χρόνια γίνονται προσπάθειες

εξισορρόπησής του, κυρίως μέσα από τη χρήση και των δύο γραμματικών γενών: όλες και όλοι, στους φοιτητές/φοιτήτριες, παρακαλώ τους καλεσμένους/καλεσμένες και ούτω καθεξής. Μοιάζει να είναι μια δίκαια μέθοδος που προωθεί την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Βλακείες! Δεν ισχύει σε καμία περίπτωση! Τα δύο φύλα δεν είναι ίσα, απέχουμε πάρα πολύ από την επιθυμητή ισότητα, η οποία άλλωστε είναι και τόσο επιθυμητή από όλους (κι εδώ άραγε με το «όλους» αναφέρομαι αποκλειστικά στους άντρες ή συμπεριλαμβάνω και τις γυναίκες;)

Η χρήση των δύο γραμματικών γενών είναι μια κάποια πρόοδος αλλά εντελώς ανεπαρκής. Πρώτον, είναι συντακτικά προβληματική και δύσχρηστη, καθώς πολλές φορές απαιτείται να συμπεριλάβουμε άρθρα, αντωνυμίες, επίθετα και ουσιαστικά στα δύο γένη, φορτώνοντας μια πρόταση σε υπερθετικό βαθμό. Ως εκ τούτου, συχνά αποφεύγεται ή γίνεται σαν πασάλειμμα, π.χ. στην πρώτη αναφορά και έπειτα στο υπόλοιπο κείμενο χρησιμοποιείτε το αρσενικό. Δεύτερον, η ταυτόχρονη χρήση δύο γραμματικών γενών αφήνει τελείως ανέπαφη την άνιση έμφυλη γλωσσική τάξη. Το θηλυκό γένος παραμένει δευτερεύον, σημασμένο, αφορά αποκλειστικά τις γυναίκες ή όσα άτομα φέρονται σαν γυναίκες ή υποβιβάζονται στη θέση της γυναίκας, π.χ. εγώ ως γκέι.

Απεναντίας, το να χρησιμοποιούμε το θηλυκό γένος ως δηλωτικό και των δύο γενών είναι μια πράξη επαναστατική. Όταν αναφέρομαι σε όλες σας εδώ στο θηλυκό γραμματικό γένος, αναπόφευκτα *αναγκάζεστε* να ταρακουνήσετε τους παγιωμένους έμφυλους διαχωρισμούς όχι μόνο στη γλώσσα αλλά και στη *βιωμένη αίσθηση του εαυτού*. Οι άντρες που με ακούτε, όσο ανοιχτόμυαλες κι αν είστε, σκοντάφτετε σε αυτή τη γλωσσική ανωμαλία – ανωμαλία με την έννοια της ρήξης της κανονικότητας.

Όταν αναφέρομαι στο θηλυκό γραμματικό γένος μιλώντας για μένα, αναγκάζω τη συνομιλήτριά μου αρχικά να αναρωτηθεί τι διάλογο συμβαίνει μ' εμένα. Λέω, λόγου χάρη, «είμαι δίγλωσση» κι είναι σαν να γίνεται ένας νοητικός σεισμούλης. Ακόμα πιο σημαντικό αποτέλεσμα μιας τέτοιας ανοίκειας χρήσης είναι ότι αναπόφευκτα εξυψώνω το θηλυκό γραμματικό γένος σε μη σημασμένο, δηλαδή σε γενικά ανθρώπινο, όχι αποκλειστικά γυναικείο.

Δεν είμαστε όλες οι άνθρωποι αυτόματα άνθρωποι. (Εδώ θα κάνω μια σύντομη παρένθεση: στην ελληνική το ουσιαστικό «άνθρωπος» προσφέρεται να το κλίνουμε ως δευτερόκλιτο ασυναίρετο ουσιαστικό, όπως μέθοδος, είσοδος, διάλεκτος – η άνθρωπος λοιπόν!) Δεν είμαστε όλες οι άνθρωποι αυτόματα άνθρωποι. Το ποια άτομα κερδίζουν την ταμπέλα άνθρωπος και συνακόλουθα όσα δικαιώματα και προνόμια απορρέουν από αυτή δεν είναι κάτι δεδομένο, πανανθρώπινο ή διαχρονικό· είναι αποτέλεσμα κοινωνικών διεργασιών και καταπιέσεων. Δεν αξίζουν όλες οι άνθρωποι το ίδιο, άσχετα από το τι επιθυμούμε ή πρεσβεύουμε. Αξίζουν μόνο σε όσες αναγνωρίζεται η ταμπέλα άνθρωπος. Οι γύφτοι, οι λαθρομετανάστες, οι πούστηδες, οι σακάτηδες, οι γυναίκες, συχνά, τραγικά συχνά, αποκλείονται από την κατηγορία άνθρωπος. Οι λέξεις που τους φοριούνται μεριμνούν ώστε να τους κάνουν λιγότερο ανθρώπους, εξ ου και επέλεξα τις μειωτικές λέξεις που χρησιμοποιούνται για να τους αφαιρέσουν την ανθρώπινη ταυτότητα. Το γραμματικό γένος και πώς το χρησιμοποιούμε διακινδυνώνει αυτή την άνιση κατηγοριοποίηση των γυναικών σε μη ανθρώπους, σε λιγότερο ανθρώπους, σε άλλους.

Το πώς χρησιμοποιούμε τη γλώσσα ποτέ δεν είναι ουδέτερο ή αθώο. Παίρνουμε θέση, αναγκαστικά, αναπόφευκτα, και στηρίζουμε ή ταρακουνάμε τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές. Η επαναστατική χρήση του γραμματικού γένους ενοχλεί τόσο πολύ ακριβώς επειδή ανατρέπει τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας. Μέρος αυτής της ανατροπής είναι και η αμφισβήτηση του δίπολου αρσενικού-θηλυκού, η ανάδειξη άλλων βιωμάτων και ταυτοτήτων. Άτομα που δυσκολεύονται, συχνά από μικρή ηλικία, να χωρέσουν σε αυτή την αυστηρή κατηγοριοποίηση κορίτσι-αγόρι, δεν μπορούν να επιλέξουν και δεν θέλουν να επιλέξουν ταξινόμηση γιατί καμία από τις δύο διαθέσιμες ταξινομήσεις δεν είναι σωστή, δεν αντιστοιχεί στο βίωμά τους. Εδώ και κάποια χρόνια, αμφισβητούν γλωσσικά αυτό το δίπολο και αναζητούν νέους τρόπους αυτοπροσδιορισμού. Στα ελληνικά, μια γλώσσα με γραμματικά γένη, η αλλαγή αυτή μοιάζει δύσκολη, σχεδόν αδύνατη. Θεωρώ πως δεν είναι. Ήδη τα τελευταία χρόνια βλέπουμε ολοένα πιο συχνά τη χρήση του ουδέτερου ως συμπεριληπτικού δηλωτικού: κάποια από μας εδώ το χρησιμοποιούν, αναφέρονται στο εαυτό τους στο ουδέτερο. Δεν είναι εύκολο κι ούτε προσφέρονται όλες οι λέξεις. Η γλώσσα αντιστέκεται, όπως αντιστέκεται κάθε οργανισμός στην αλλαγή.

Όταν ως ομιλήτρια χρησιμοποιώ το θηλυκό γένος για να περιγράψω τον εαυτό μου, όπως κάνω στη δουλειά μου και στην καθημερινότητά μου, βάζω αυτή τη λέξη να βγει από την αρχική της περιγραφή έργου, τη βάζω να κάνει παραπανίσια δουλειά. Όπως λέει ο Χάμπτυ Ντάμπτυ, χρειάζεται να την πληρώσω περισσότερο γι' αυτή την παραπανίσια δουλειά, να της *πληρώσω περισσότερη προσοχή* (συγγνώμη για το αμετάφραστο του λογοπαίγνιου). Όταν βάζουμε το θηλυκό γένος να κάνει αυτή την πρόσθετη δουλειά αναγκάζουμε τις άλλες ανθρώπους να «πληρώσουν» περισσότερη προσοχή στη γλώσσα, στην εκάστοτε συγκεκριμένη λέξη και στο πώς κατασκευάζει και συντηρεί την ανισότητα και τη συνεπακόλουθη βία κατά των γυναικών.

Μα έχει σημασία ν' αλλάξουμε μόνο τις λέξεις; Κατά τη γνώμη μου, έχει! Το πώς είναι ο κόσμος μας εξαρτάται απόλυτα από το πώς είναι η ανθρώπινη σκέψη. Και η ανθρώπινη σκέψη είναι αμιγώς γλωσσική. Μόνο μέσα από τις λέξεις υπάρχουμε. Ας τις βάλουμε να κάνουν περισσότερη δουλειά, ας τις διαφεντέψουμε εμείς, όλες μας, κάποια από εμάς.